

Медведчук О. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НЕОМІФОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ЗЕМЛЯКА, В. ШЕВЧУКА, Г. ПАГУТЯК, Ю. ВИННИЧУКА, Т. ПРОХАСЬКА ТА М. МАТІОС)

У статті розглянуто причини появи неоміфологізму та його загальні ознаки у світовій літературі. Виявлено, що протягом ХХ ст. відбувається своєрідний перегляд міфологічних концептів, автори звертають увагу на роль і функцію міфу в художньому творі, його зв'язок із релігією, культурою, осмислюють його значення для розуміння оновленої картини світу.

Проаналізовано специфіку неоміфологічного дискурсу в українській літературі межі ХХ–ХХІ ст. у творах В. Земляка, В. Шевчука, Г. Пагутяк, Ю. Винничука, Т. Прохаська та М. Матіос. Визначено особливості використання українськими письменниками міфологічних мотивів та образів, архетипів і ключових символів, їх художню трансформацію та переосмислення.

Наголошено на тісному зв'язку міфу й фольклору в українській літературі. Зазначено, що прикметною особливістю літератури цього періоду є звернення до міфологічних тем та образів, прагнення авторів за їх допомогою проникнути у свідомість людини на психологічному, емпіричному рівнях; модифікація міфологічних образів і символів, що зумовило виникнення авторського міфотворення, реконструювання міфологічних сюжетів, образів і тематики.

Виявлено, що українські письменники вдаються до переплетення різних часів і просторів, зображаючи своїх героїв у пошуку гармонійного існування в сучасному негармонійному світі; творять нові міфи не за участю колективних уявлень і переконань певної спільноти, а в ситуації самозаглибленості, внутрішніх пошуків героя, саме тому міфологізм у творах тісно переплетений із психологізмом.

Визначено основні риси неоміфологічного художнього стилю в українській літературі цього періоду, які вирізняють її з контексту світової літератури, а саме: синтез міфології та фольклору, переплетення історичного й сучасного, порушення філософських тем і заглиблення в психологію людини.

Ключові слова: неоміфологізм, міфологічні мотиви, символ, авторський міф, фольклор, фантастика, міфологічний образ, міфологема.

Постановка проблеми. Одним із головних напрямів розвитку загальнокультурної ментальності й художньої літератури кінця ХХ століття став неоміфологізм. Його витoki сягають ще кінця ХІХ століття, коли, на противагу кризі цивілізації, через розчарування в позитивістському раціоналізмі та еволюціонізмі відбулося повернення до духовного, чуттєвого, до розуміння міфу як важливого організаційного елементу художнього світу.

Протягом ХХ ст. написана величезна кількість праць і досліджень, які мали зв'язок із проблемою вивчення міфів, зроблені спроби по-новому систематизувати міфологічні тексти, багатьма філософами та психологами досліджувалися архаїчні пласти людської свідомості. У цей період особливого поширення набули філософія інтуїтивізму, феноменологія Е. Гуссерля, ідеалістична теорія інтуїтивного пізнання А. Бергсона, аксіологія М. Шелера, фун-

даментальна онтологія М. Гайдеггера, психоаналіз З. Фрейда, теорія архетипів К.-Г. Юнга.

Міф починає осмислюватися як естетичний феномен, як прототип художньої творчості з глибоким символічним значенням. Тому цілком зрозуміло, що особливістю літератури ХХ ст. стала її орієнтація на первісний міф, на певні міфологічні структури мислення й поява в художніх творах авторських міфоконцепцій, міфосистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем вивчення неоміфологізму в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. зверталися в працях Н. Завадська, А. Кравченко, І. Фрис, Г. Бокшань, І. Хижняк, В. Копиця, І. Зварич і багато інших, проте ґрунтовного цілісного дослідження особливостей неоміфологізму української літератури цього періоду ще немає. Саме тому, на наш погляд, актуальним є визначення специфіки

неоміфологічного дискурсу в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути основні риси неоміфологізму у творчості українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст., виявити особливості неоміфологічного художнього стилю в українській літературі цього періоду.

Виклад основного матеріалу. Під впливом загальносвітових тенденцій домінантною характеристикою української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. стало відродження загальнокультурного інтересу до міфологічного світосприйняття, прагнення по-новому осмислити першоеlementи міфологічної свідомості, щоб сформувати сучасну модель життя. Відбувається своєрідний перегляд міфологічних концептів, автори звертають увагу на роль і функцію міфу в художньому творі, його зв'язок із релігією, культурою, осмислюють його значення для розуміння оновленої картини світу.

Для неоміфологізму характерним є «формування авторських міфів саме на інтертекстуальній основі, використання вічних мотивів, що контрастували зі знедуховленою дійсністю» [9, с. 116]. Письменники «використовують міф, що виходить за межі первинної версії, поєднується з іншими історичними та новітніми темами», «моделює особливу дійсність, надаючи їй універсального значення, виводить персонажів у сьогодення» [9, с. 117]. Визначальною рисою неоміфологізму є також його спрямування «на пошуки національної самототожності, відновлення етногенетичної пам'яті» [9, с. 117]. Принципи та засади неоміфологізму особливо яскраво проявилися в «химерній прозі» й творах «магічного реалізму», неоміфологізм став неодмінною ознакою творчих пошуків сучасних письменників-постмодерністів.

В українській літературі другої половини ХХ – початку ХХІ ст. неоміфологічні риси притаманні творчості В. Земляка, В. Шевчука, Г. Пагутяк, Ю. Винничука, Т. Прохаська, М. Матіос та інших.

Своєрідною втечею від вимог соцреалізму писати одноманітні, шаблонні й часто фальшиві твори стала поява в українській літературі другої половини ХХ ст. так званої «химерної прози». За своїми ознаками вона є дещо спорідненою з творами магічного реалізму, проте її яскравий національний характер, самобутній український колорит свідчать про витворення абсолютно нового й оригінального явища у світовому літературному процесі.

Особливістю «химерної прози» є її тісний зв'язок із фольклором, запозичення мотивів та образів із міфології, трансформація їх відпо-

відно до проблем сучасності автора, що часто призводить до їх повного оновлення.

Створення авторського міфу про український Вавилон є характерною особливістю роману Василя Земляка «Лебедина зграя». Художня реальність твору постає крізь синтез історичних подій і міфологічних мотивів, символів та образів.

У «Словнику символів» Х. Керлота зазначається: «Подібно до Карфагену, Вавилон є образом занепаłego й розбещеного існування, протилежний до Небесного Єрусалиму і раю» [7, с. 104]. Запровадження комунізму в українському селі Вавилоні є аналогією до будівництва новітньої Вавилонської вежі, яка в майбутньому неминуче буде зруйнованою. А в образі села, мешканці якого ніяк не можуть порозумітися між собою, можна побачити образ усієї України та українців, яким інколи важко знайти шлях до злагоди, взаєморозуміння та щасливого життя.

Міфопоетичну систему роману доповнюють архетип дороги як символу шляху до вічного, образи лебедів як символів духовності, верби та груші, що уособлюють прадереву життя й міфомотив пошуку скарбу тощо.

Знаковим образом «Лебединої зграї» є філософ-самоучка Левко Хоробрий, або Фабіян, який, за вченням К.-Г. Юнга, може уособлювати архетип Мудрого Старого. Він є водночас і спостерігачем подій, і коментатором, своєрідним голосом автора. Василь Земляк створює своєрідний міфологічний симбіоз, доповнюючи образ філософа Фабіяна цапом Фабіяном, містифікуючи ці образи вірою їхніх односельців у те, що вони можуть перетворюватися один в одного.

Для прози Валерія Шевчука як ще одного яскравого представника «химерної прози» в українській літературі характерним є поєднання елементів реального й фантастичного, побутового та міфологічного, натуралістичного та уявного, чуттєвого й раціонального.

Творчість письменника тісно пов'язана з традиціями української народної культури, з віруваннями українського народу. В одному з інтерв'ю В. Шевчук зазначив, що для нього «фольклорна фантастика – символічна персоніфікація психічного життя людини» [1]. У романі «Дім на горі» автор актуалізує опозиційні образи світла й темряви, сакральна символіка яких сягає ще в дохристиянські народні вірування. Біблійна ж тематика у творі є дещо переосмисленою. Мотив повернення блудного сина письменник тісно поєднує з мотивом пошуку свого призначення й місця в житті.

Визначальним у романі також є архетипний образ дому, який в інтерпретації В. Шевчука впродовж кількох поколінь перебуває під захистом жінок. Так автор утілює в текст матріархальну ідею, в основі якої жінка як оберіг домашнього вогнища, хранителька родового ладу та гармонії, першопочаток усього нового.

Л. Тарнашинська зауважує важливу роль оніричної тематики в прозі В. Шевчука: «Дуже часто латентні явища й стани – те, що нами лише невідомо відчувається, прояснює свій смисл через сновидіння – через те у Валерія Шевчука особливе тяжіння до сновидної образності не тільки як способу характеротворення чи глибинного занурення в психологічні стани, а і як можливості переходу в інобуття» [11, с. 298].

Художній світ другої частини роману «Голос трави», що складається з 13 новел, відзначається готичною атмосферою, оскільки основними героями тут стають демонологічні образи, які походять здебільшого з фольклору, це – чорти, домовики, відьми, перелесники, опирі.

Готика як елемент міфологічного світовідтворення характерна й для прози Галини Пагутяк. У романі «Слуга з Доброміля» авторка творить міфічний простір Доброміля, який увиразнюється появою демонологічних образів, біблійним мотивом боротьби світла і темряви, ремінісценціями на космогонічні та героїчні міфи. Містичне, незвичайне походження головного героя дхампіра від опиря й відьми, є важливою частиною побудови міфу про героя. А фантастичний порятунок маленького хлопчика від односельців вовчицею лише увиразнює міфічність головного персонажа. Призначення героя – захищати світ від зла та несправедливості, так само належить до міфологічної семантики героїчного міфу.

Якщо В. Земляк для змалювання комунізму використав біблійну символіку Вавилону, то Г. Пагутяк порівнює більшовиків із антихристом, а антиподом Слуги робить лейтенанта НКВС, який і є втіленням демонічного начала.

Знаковим для роману є також є архетипний образ дороги й пов'язаний із ним міфологічний мотив вічної подорожі, під час якої головний герой має можливість пізнавати світ і себе самого.

До міфологеми дороги та мандрів звертається в романі «Мальва Ланда» і Юрій Винничук. За словами самого митця, він уважає себе послідовником магічного реалізму й «готичної прози»: «Не можу я писати повністю реалістичний твір, щоб там не було чогось такого містичного, потойбічного» [12]. Я. Дубинянська пише про наявну в Ю. Винничука

«міфологізовану ауру, власну легенду», що поширюється не лише на художню творчість, а й на його особистість [12]. Міфологічний образ легковажного гувльіси накладається й на постать самого автора, і на персонажів його творів.

Особливістю художнього стилю Ю. Винничука є його довільне, підкреслено ігрове використання міфічних мотивів і сюжетів з метою створення різноманітних містифікацій у структурі оповіді та для втілення авторських світоглядних уявлень. Для його творчості притаманна як реміфологізація, так і деміфологізація, яка «передбачає не лише вільне перекомбінування окремих традиційних елементів, але й розкладання на складові частини цілісних, уже знайомих реципієнту сюжетів і створення з них нового тексту» [11].

В основі роману «Мальва Ланда» лежить мотив мандрів як пошуку свого призначення, своєї долі в утопічному просторі сміттєзвалища, який увиразнюється десятками міфологічних образів і символів. Образ Бумблякевича асоціативно схожий на образи античних героїв: Енея, Ясона чи Одиссея, які також переживали чимало пригод на шляху до своєї мети. Через випробування головного героя в Морі Борщів письменник демонструє своєрідний обряд ініціації, який є характерний для міфологічної поетики. Чимало в романі й ознак готичної прози: таємничий замок Медовар, образи привидів, відьом та упирів.

У романах «Танго смерті» й «Аптекарь» Ю. Винничук через містифікації та переплетення історичних і вигаданих подій творить неоміфологічний топос Львова. Яскравому художньому відтворенню різних епох сприяє авторське включення в текстові структури міфологічних сюжетів, мотивів, образів, деталей, які несуть важливе смислове навантаження, слугують певним кодом із зашифрованим таємним сенсом.

Таким символом є дванадцять нот мелодії танго, яка дає можливість тому, хто її почує, згадати своє попереднє життєве втілення. Саме ця мелодія поєднує різні часи Львівського життя в романі.

Т. Прохасько в романі «Непробіті» також змалює неоміфологічний простір Ялівця, містифікуючи його та створюючи авторський космогонічний міф. Сам письменник позиціонує роман «Непробіті» як «альтернативну міфологію Карпат». І зазначає, що хотів би, «як у первісні часи, розпочати власний світ» [6]. За спостереженням Т. Гундорової, у цьому творі «топоніміка перетинається з генетикою, і на цьому перетині твориться центральноєвропейський міт

Галичини: міт про Ялівець і міжвоєнну галицьку людину» [3, с. 102].

В образах непростих Т. Прохасько прагнуть синтезувати весь той обсяг знань і вмінь, які, за переказами та міфами, мали ворожити та мольфари. Л. Стефановська в дослідженнях указувала на те, що героям Т. Прохаська властиві намагання «визволитися з пам'яті, з автоматизму буття», «туга за автентичністю» й «максимальна напруга уваги до всього» [9, с. 176].

Неоміфологічною рисою в романі також можна вважати притаманну йому оніричність. Сам автор указує, що у створенні Ялівця послуговувався «логікою сну»: «... коли сниться щось таке, що бачив або знаєш, і кожний окремих фрагмент є реальним, але їхнє невластиве просторове або часове поєднання створює так звану нереальність сну» [6].

М. Матіос, як і Т. Прохасько, використовує у творах образи й мотиви карпатської міфології, вибудовуючи власний художній міфосвіт. За спостереженням Я. Голобородька, у її прозі карпатське село постає як осередок родової пам'яті, сховок прадавньої ритуальності й обрядовості, притулок забобонів і архаїчних табу населення Карпат [2].

У повістях письменниці «Солодка Даруся» та «Майже ніколи не навпаки» яскраво репрезентовані жіночі архетипи, з якими тісно пов'язані міфологема води як жіночої першостихії та міфологема землі як дуальний символ життя і смерті. У дослідженні Г. Жуковська зазначає, що саме «в одвічних сакральних природних стихіях – воді й землі, наділених животворчою Божою енергією зцілення» [4, с. 188–190], Даруся знаходить свою рівновагу та свою гармонію в цьому світі. «Деталізуючи відчуття героїні під час «спасіння» водою чи «живою» землею письменниця символічно зображує ініціаційне воскресіння ...» та «наділяє землю й воду сакральними статусами оберегів, трансцендентною здатністю очищати та відроджувати», що «наближає описану історію до лунарних міфів» [4, с. 190].

Важливої ролі в «Солодкій Дарусі» набуває також символ «ружі» (троянди), витоки якого своїм корінням сягають ще міфології Древньої Індії, Єгипту та Греції, де вона отримала значення кохання, божественної таємниці, обраності, а зів'яла квітка означала смерть. У біблійному значенні червона троянда символізувала страждання. Визначально, що авторка обирає цю квітку, адже у своїх відтінках вона містить кольори від майже чорного (символ смерті, горя) до червоного (символ кохання, щастя) і символізує життя в усіх його проявах.

Однією з характерних рис прози М. Матіос є також звернення до фольклору, що є одним із виявів міфологічного світогляду. Дослідниця Н. Завадська визначає, що домінантною рисою міфопоетичної моделі світу у творчості М. Матіос є міцне переплетення язичницьких і християнських елементів, що виявляється в особливостях гуцульського міфологічного світогляду: співіснування реального та ірреального, містичного й навіть інфернального [5].

Висновки і пропозиції. З огляду на зазначені особливості української прози кінця ХХ – початку ХХІ ст., можемо зробити висновок, що прикметною особливістю літератури цього періоду є звернення до міфологічних тем та образів, прагнення авторів за їх допомогою проникнути у свідомість людини на психологічному, емпіричному рівні; модифікація міфологічних образів і символів, що зумовило виникнення авторського міфотворення, переосмислення міфологічних сюжетів. Письменники вдаються до переплетення різних часів і просторів, зображують своїх героїв у пошуку гармонійного існування в негармонійному світі. Цікаво, що нові міфи творяться не за участю колективних уявлень і переконань певної спільноти, а в ситуації самозаглибленості, внутрішніх пошуків героя. Саме тому міфологізм у творах тісно переплетений із психологізмом.

Митці прагнуть по-своєму переосмислити ключові міфологеми: життя і смерті, добра і зла, кохання і ненависті, тілесного і чуттєвого, дому і чужини. Створюються цілі авторські міфосистеми, які торкаються таких проблем сучасності, як самотність серед людей, процес відчуження людського від природного в умовах індустріального поступу, втрата розуміння свого місця, свого призначення в житті й гармонії із самим собою.

Отже, як свідчить проведене дослідження, визначальними ознаками неоміфологічного художнього стилю в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. є:

- тісний зв'язок міфології та українського фольклору;
- синтез реального і фантастичного, історичного та сучасного;
- деконструкція усталеної міфологічної системи, особливо ідеологічних міфів і стереотипів масової свідомості ХХ століття;
- створення нових міфів на основі проблематики сучасного світу;
- гра з міфом, авторські містифікації;
- інтертекстуальний дискурс творів;
- синтез міфологізму та психологізму.

Отже, неоміфологізм у творчості українських письменників кінця XX – початку XXI ст. є одним із провідних способів художнього осмислення дійсності. З його допомогою автори творять нову міфо-

логію як синтез минулого і сучасного, історії і фантастики, намагаються дослідити глибинну психологію героя, вибудувати з хаосу сучасного світу певну космічну гармонію, у якій людина знайде своє місце.

Список літератури:

1. Шевчук В. З чортами я не зустрічався, а з жінками, що називали себе відьмами, так. URL: <https://glavred.info/life/1024-valeriy-shevchuk-z-chortami-ya-ne-zustrichavsya-a-z-zhinkami-shcho-nazivali-sebe-vidmami-tak.html> (дата звернення: 23.09.2020).
2. Голобородько Я. Соціумний інтер'єр чи психологічний дизайн? (Художні дилеми Марії Матіос). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/132122/15-Holoborodko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 17.09.2020).
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2005. 264 с.
4. Жуковська Г. Сфера *sacrum* у художньому дискурсі Марії Матіос. URL: <http://www.ukraina.uw.edu.pl/sites/default/files/SUV%2C%20t.%207.pdf> (дата звернення: 23.10.2020).
5. Завадська Н. Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zavadzka_Nataliia/Mifopoetyka_prostoru_u_prozi_Marii_Matios/ (дата звернення: 17.10.2020).
6. Інтерв'ю з Тарасом Прохасько про місто Ялівець. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/08/24/taras-prokhasko-22> (дата звернення: 14.09.2020).
7. Керлот Х. Э. Словарь символов. Москва : REFL-book, 1994. 608 с.
8. Колесник О. С. Основні форми художньої інтерпретації міфу в культурі XX – початку XXI ст. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvkfm_2014_2\(3\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvkfm_2014_2(3)_11) (дата звернення: 16.10.2020).
9. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
10. Стефановська Л. Довге підводне плавання. Прохасько Т. Лексикон таємних знань. Львів : Кальварія, 2006. С. 173–187.
11. Тарнашинська Л. Прояви ірраціонального та інобуття в прозі Валерія Шевчука. Презумпція доцільності : абрис сучасної літературознавчої концептології. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 292–303.
12. Винничук Ю. Кохання, потяг до самогубства, кохання, кохання і кохання! URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/yuriy_vinnichuk_kohannya_potyag_do_samogubstva_kohannya_kohannya_i_kohannya.html (дата звернення: 30.08.2020).

Medvedchuk O. P. NEOMYTHOLOGICAL DISCOURSE IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURY (BASED ON THE WORKS OF V. ZEMLYAK, V. SHEVCHUK, G. PAGUTYAK, Y. VYNNYCHUK, T. PROKHASK AND M. MATIOS)

The article deals with the reasons for the emergence of neomythologism and its general features in world literature. It was found that during the XX century a kind of revision of mythological concepts took place, the authors pay attention to the role and function of myth in the work of art, its connection with religion, culture, comprehend its significance for understanding the updated picture of the world.

The specifics of neomythological discourse in Ukrainian literature at the turn of the XX-XXI centuries are analyzed on the base of V. Zemlyak's, V. Shevchuk's, G. Pagutyak's, Y. Vynnychuk's, T. Prokhask's and M. Matios' works. Peculiarities of Ukrainian writers' use of mythological motifs and images, archetypes and key symbols and their artistic transformation are determined.

The close connection between myth and folklore in Ukrainian literature is emphasized. It is noted that a notable feature of the literature of this period is the appeal to mythological themes and images, the desire of the authors with their help to penetrate into the human consciousness on a psychological, empirical level; modification of mythological images and symbols, which led to the emergence of the author's myth-making, reconstruction of mythological plots, images and themes.

It is revealed that Ukrainian writers resort to the interweaving of different times and spaces, depicting their heroes in search of a harmonious existence in the modern disharmonious world; and create new myths not with the participation of collective ideas and beliefs of a particular community, but in a situation of self-absorption, the inner search for the hero, which is why mythologism in the works is closely intertwined with psychologism.

The article defines the main features of neomythological artistic style in Ukrainian literature of this period, which distinguish it from the context of world literature, namely: the synthesis of mythology and folklore, the intertwining of historical and modern, violation of philosophical themes and immersion in human psychology.

Key words: *neomythologism, mythological motives, symbol, author's myth, folklore, fiction, mythological image, mythologema.*